

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 1999.

YEAR 1999.

Свеска 4

Volume 4

UDK 911.375

Драгутин Тошић*

ГРАД У РЕГИЛИ

Извод: У раду је кроз анализу релевантних теоријско методолошких поставки извршена детерминација значаја и улоге града у регионалној интеграцији, диференцијацији и развојном усмерењу географског простора.

Кључне речи: Град, урбанизација, регионализам, регија, регионални развој, просторне и функционалне везе.

Abstract: During research through relatively theoretically methodological scheme realized determination of city significance and role in regional integration, differentiation and development direction of geographical region.

Key words: City, urbanization, regionalization, region, regional development, and spatial and functional relation.

Увод

У теоријским и аналитичким радовима из области урбане, економске и регионалне географије, и из подручја регионалног развоја и регионалног просторног планирања, још није у потпуности разрешено питање бројних и веома важних момената везаних за одређивање просторно-функцијских односа и веза између градова и њиховог регионалног окружења. Већина њихових аутора сматра да је за делимитацију улоге града у регионалној интеграцији простора најпогоднији концепт нодалне или функцијске регионализације.

1.1. Појам и дефиниција нодалне регије

Концепт нодалне регије се заснива на утврђеној чињеници да градска насеља, својим деловањем утичу на регионалну интеграцију и диференцијацију природноеколошки, социоекономски, насеобинско-демографски, физиономски и функцијски хетерогеног простора, стварајући специфичне регионалне целине које се називају нодалне или функцијске регије. Развио се из чињенице да се схемом класичне регионалне географије, засноване на физиономичности и условном јединству природне и друштвеноисторијске регије, садржане у кованици географска регија, не могу пратити нити објаснити брзи процеси и промене у геопростору и времену. То је посебно дошло до изражaja у условима убрзане урбанизације коју одликује изрази-

* Др, асистент Географског факултета Универзитета у Београду.
Рад примљен 7.12.1999. године.

та концентрација становништва и функција у градовима и њиховим ужим околинама, тј. у условима стварања нових регионалних структура - градских регија, чије се просторно устројство заснива на компатибилности, комплементарности и регионалној интегративности града са насељима ближе и даље околине. Главни интегративни фактор конститутивних елемената структуре градских регија су функцијске везе које се међу њима одвијају изражене кретањима људи, материјалних добара, новца и информација. Функцијске везе се одвијају преко одређених чворишта - нодова или нодуса, која чине најчешће градска насеља. На основу територијалног домета њиховог утицаја у усмеравању, привлачењу, трансформацији и даљој дистрибуцији и дифузији веза, нодуси граде поља свог утицаја на једној страни, а тиме и своју позицију у функцијској организацији регије на другој.

Нодалне регије су сложени, динамични и пулзирајући, најчешће полинуклеусни, каскадно-плисадни просторно-функцијски системи сачињени од нодова (нодуса, чворишта) различитих степена централитета и хијерархије, преко којих се врши проток становништва, капитала и информација, а нодалност је збир - резултантна итеракција које се одвијају између нодуса исте или различите позиције у хијерархијској структури регије. Неки аутори при дефинисању нодалних регија, у први план сстављају улогу градова у креирању и артикулисању токова социоекономских процеса па их дефинишу као субпростор социоекономског време-простора, издиференциран на основу интензитета интеракција које се одвијају између града и поља његове инфлуенсе на микрорегионалном плану, и на основу просторно-функцијских интеракција између нодуса различитих величина на мезо и макрорегионалном плану.

Нодалне регије су просторне форме произашле из улога градова у регионалној организацији простора.

1.2. Град - фактор регионалне организације (интеграције и диференцијације) простора

Први покушаји научног сагледавања и објашњавања положаја насеља у просторно-функцијским организацијама држава или мањих и већих територијалних целина јављају се почетком прошлог века, мада је пракса организовања механизама државне управе и усмеравања и контроле привредних токова преко система насеља одређеног простора утемељена у времемену држава полиса. У првој половини деветнаестог века јављају се два теоријско-методолошка правца који објашњавају положај и улогу градова у регионалној интеграцији и диференцијацији простора, Тиненов (J. H. Thunen) из 1826. и Колов (J. G. Kohl) из 1841. године (Н, Bohm, 1986). Тинен детерминише просторно-функцијске односе преиндустријског града и насеља развијених у његовом аграрном окружењу, анализом организовања пољопривредне производње намењене градском тржишту и запажа правилност у начину искориштавања земљишта изражену концентричном зоналноћу коју ремети азонални - функцијски фактор саобраћајница (пут, река, канал). Тиненов модел је временом еволуирао кроз бројне концепције локација и регионалног развоја које су имале директни утицај на делимитацију моногентричних нодалних регија. Коловим моделом се дефинише

позиција насеља у функцијској хијерархији центара националног територија одређена њиховом територијалном компетенцијом у организацији државне управе, размештају становништва, производње, расподеле и потрошње материјалних добара. То је први покушај дефинисања хипотетичког модела мрежа, хијерархије и комплементарности чворишта - нодова (Knotensystem) односно централних насеља у функцијској организацији простора. По овом моделу треба тежити петостепеној хијерархичности центара, која ће се успоставити у заједничком деловању експулзивно-репулзивних фактора. Такође се овим моделом дефинише значај града у регионалној интеграцији простора, затим у диференцијацији сопственог утицајног подручја као и утицаји градске околине на његову унутрашњу организацију. Колова концепција је исходиште касније теорије централних места и њених бројних примена од којих се истиче и модел полицеентричне нодалне регије.

Са интензивирањем индустријализације и урбанизације, стварају се услови и потреба за новим формама организације државних, или територија одређених регионалних целина, прилагођених индустријском друштву. Почетком овог века, дефинишу се бројни концепти којима се објашњавају улоге градова и градских агломерација у функцијској организацији и интеграцији простора. Већ 1902. године, В. Зомбарт (W.Sombart) у раду *Der moderne Kapitalismus*, функције градова дели, на основу њихове улоге у регионалноекономској интеграцији простора, на "stadegrunder" и "stadefuller" тј. на базне и небазне (регионалне - локалне, градотворне - градоуслужне, спољне - унутрашње, основне - комплементарне и сл.). Улога градова у регионалној организацији простора се све до шездесетих година овог века тумачила са аспекта наведеног функцијског дуализма, што је артикулисансо широком лепезом концепција регионалног развоја. Већина их се базира на основним принципима нодалности (хијерархичност, симбиоза, конзистентност, конкурентност и комплементарност). У целини посматрано прву половину овог века карактеришу три концептуална приступа у изучавању ове проблематике у којима до пуног изражаваја долази географско поимање града и урбанизације.

У Сједињеним америчким државама се дефинишу метрополитански дистрикти (1910. године), који представљају урбанизоване регије сачињене од градских центара вишеслојне хијерархије у којима живи од 5 до 30 милиона становника. Такође Патрик Гедес (P. Geddes) 1915. године дефинише конурбације, специфичне форме урбаних регија сачињене од више територијално повезаних милионских градова. На темељу овог гледишта Ж. Готман (J. Gottmann) 1961. дефинише мегалополис, а Константин Доксиадис предвиђа настанак екуменополса - глобалног града¹ (идеја Доксијадиса о екуменополису се у савременој урбаној географији све чешће сматра као утопија, шлагворт, фикција, небулоза, а екстистика, за чије конституисање се он залаже, као квази наука о насељима). Двадесетих година заживљава и чикашка социо-еколошка школа истраживања градова и њихових структуре. У

¹ Термин *глобални град* се све више користи, али не складу са Доксијадисовим концептом. Под њим се подразумевају градови који имају значајна места и улоге у економској и политичкој глобализацији света (Њујорк, Лондон, Берлин, Москва, Токио, Пекинг и сл.), односно на токове економских и политичких процеса.

Европи, односно у Француској, почиње развој урбане географије, која у средиште својих истраживања ставља улогу града у регионалној интеграцији простора, са нагласком на одређивању његове утицајне свере. У пионирске радове спадају рад Раула Бланшара (Raoul Blanchard) *Grenobl, etude de geographie urbaine*, из 1911. године и рад Жана Левенвила (Jean Le-vainville) *Rouen, etude d'une agglomeration urbaine* из 1913 године. Основне идеје Бланшара и Левенвила су се у француској урбаниј географији, а и географији бројних земаља задржале све до шездесетих година. Посебно су афирмисане у радовима Ж.Шабоа (G. Chabot), који су имали велики утицај у прихватање ове методологије у српској географији. У југословенској географији први покушај одређивања зона утицаја града бележи се 1926. године у раду В.Бохићеца (1926) који се бави одређивањем антропогеографске међе Љубљане. Тридесетих година, утицаји градова на функцијску организацију и регионалну диференцијацију простора се посматрају кроз призме теорија локација Алфреда Вебера (A. Weber) и Аугуста Леша (A. Losch) и новонастале теорије централних места Валтера Кристалера (W. Christaller). Вебер и Леш анализирају утицај индустријског града у функцијској организацији простора кроз његов однос према природним ресурсима, тржишту, саобраћајницима и радној снази, а Кристалер посматра град као фактор повезивања простора путем утицаја на организацију трговине, саобраћаја и управе. Кристалер се води начелом да је централитет у природи организације простора и људског друштва, и под њим подразумева значај једног насеља у концентрацији функција намењених становништву других насеља. Централитет је одређен "вишком" функција насеља на основу кога се детерминише и њихова позиција у просторно-функцијској хијерархији насеобинске структуре дате територије у датом времену. У тежњи за моделом по коме ће се за центре вишег хијерархијског ранга везати што више центара нижег ранга, предлаже и њихов размештај заснован на принципу хексагоналне мреже. У средишту хексагона, налазе се насеља виших степена централитета, а на теменима или пак на странама и у унутрашњем пољу, насеља нижег степена централитета. Главни недостатак ове теорије је у одређивању централитета на основу развијености искључиво терцијарних делатности, затим у тежњи за чврстом хијерархијом центара и у посматрању организације насеља у апстрактованом тополошком, а не географском простору. Илак, и до данас се одржавају бројни моделитети теорије централних места и имају значајну улогу при дефинисању одређених теоретско-методолошких правца у урбаниј географији, а и при дефинисању стратегија регионалног развоја у регионалном планирању.

Истовремено у друштвеној географији заживљава нова развојна фаза, структурни функционализам, чија потпуна афирмација долази на амстердамском конгресу Међународне географске уније одржаном 1938. године. Посебно су истакнути радови којима се детерминише улога града функцијској структури простора. Кристалер (1938) разрађује теорију централних места, Бобек се залаже за делимитацију градских насеља на основу концентрације урбанизације у њима, а Шабо предлаже модел диференцијације периурбаних зона на основу изохроне удаљености корисника градских услуга. Треба нагласити и врло запажен рад Боривоја Милојевића "Le ville

de Šabac et ses environs" у ком се доводе у везу функције града и развој његовог становништва.

Након Другог светског рата са интензификацијом урбанизације и новим формама њеног територијалног испољавања и све већим утицајем градова на регионалну интеграцију и диференцијацију, јављају се и нови теоријско-методолошки приступи у истраживању ових феномена усклађени са новим циљевима и задацима истраживања простора који се своде на: анализу простора (истрживање законитости у развоју регионалних структура), оцену простора с друштвено корисног гледишта (укључујући и будући развој) и указивање на алтернативне смерове просторног развоја као основе за сврхисходну развојну политику и просторно планирање. Проблем развоја градова и њихове улоге у функцијској организацији простора постаје предмет истраживања бројних наука и научних дисциплина, чијим се методологијама, а и резултатима користе и географи. Наиме, то је време уласка друштвених географије у нову "функционално-процесну" фазу развоја, базирану на чињеници да се брзи социо-економски процеси, или пак они који се одвијају на релацији друштво - геопростор, не могу објашњавати старом методологијом, те се сходно и синхроно њима мора изнаћи нова. Тако, у истраживања се све више уводе квантификационе методе и на њима граде егзактни модели, прихватају се, разрађују и примењују основни постулати Bertalanffy-евог системског приступа, логика саморегулацијских кибернетских система Н. Виернерија (N. Wienerija) и Шенонове (Shannon) теорије информација, логика социо-физике и сл. Све се у великој мери одразило и на формирање нових схватања о улози града у регионалној организацији простора.

У англосаксонској географији, под утицајем Дикинсона напушта се стари концепт метрополитанских дистрикта и сукцесивно замењује моделома метрополитанских ареала - нових форми регионалних структура издиференцираних на бази функцијске комплементарности и међузависности централног града и његове насеобинско, функцијски и социо-економски хетерогене окoline. Тако се у САД дефинисани Standard Metropolitan Area (1950), Standard Metropolitan Statistical Area (1960), Daily Urban System (1964), а у Великој Британији Standard Metropolitan Labour Area (1961). Слични модели издвајања урбаних регија су примењивани у скандинавским и средњоевропским земљама (H. Mayer, 1954; 1986). У суштини поступка просторновременског одређења ових регионалних склопова је принцип нодалности односно функционализма.

У еволуцији теоријско-методолошких поступака који се користе при делимитацији урбаних регија велику улогу има и регионална анализа Валтера Ајзарда (W. Isard) којом се теже објединити модели централних места са бихевиористичким моделима и моделима социофизике да би се применили при одређивању улоге града у регионалној организацији простора. Ајзард сматра да се само обједињавањем тополошког, географског, социјалног и економског поимања простора могу вршити комплексна регионална истраживања. Ова схватања су дошла до пуног изражaja у радовима урбаних географа Б. Берија (B. Berry), В. Гарисона (W. Garrison) А. Преда (A. Pred), Ф. Лукермана (F. Lukermann), Ц. Гутенберга (Z. Guttenberg) и представника оксфордске школе хумане географије који нодалност

одређују на основу "прага" минимума функција концентрисаних у насељу и максималне удаљености њихових корисника. Инсистира се, посебно, на корелативности у размештају становништава - корисника функција и размештају центара - давалаца функција. Кроз консталацију постулата системске теорије и кибернетског поимања система, затим теорије иновационих токова у привредном простору, П.Хагет (P.Haggett, 1975), нодалну регију посматра као субпростор социо-економског време-простора, односно као сложен и отворен систем палисадно-каскадне хијерархије сачињен од чвoriшта - нодова и функцијских веза које се одвијају између њих у различитим видовима кретања људи, материјалних добара, капитала, идеја и информација. У развоју нодалних регија Хагет издваја пет сукцесивних етапа: недовољно артикулисаних токова веза; развоја мреже комуникација веза; развоја чвoriшта - нодуса - линкова веза; успостављања хијерархије чвoriшта; успостављање просторних зона утицаја чвoriшта веза.

Прелазак француске урбане географије из фазе структурног функционализма у функцијско-процесну фазу подстичу економисти. Наиме, моделом статичне урбане регије сачињене од града и њему гравитирајуће свере, нису се у потпуности могли објаснити поларизацијски ефекти урбанизације, па их економист Ф.Перу (F. Régoux, 1955) објашњава моделом центара или полова раста, под којима подразумева насеља са развијеним делатностима "моторницама" које стимулишу свеукупни регионални развој². Перу развоју пола раста даје изразито економску конотацију запостављајући улогу конкретног геопростора што касније исправља Ж. Будвил (J. Boudeville, 1966). Он под полом развоја подразумева конкретан град у одређеном времену и простору који сам, или у садејству са себи комплементарним насељима креира и артикулише токове опште развојних процеса који се одвијају у ширем регионалном окружењу. Иако се Будвил не бави регионалном диференцијацијом простора његова подела регија на хомогене, планске и поларизациске је често кориштена при дефинисању доктрина регионалног развоја. Његово поимање поларизациских или функционалних веза се заснива на принципу нодалности. Наиме, он под поларизациском регијом подразумева сложен полицентрични урбани систем чији су центри повезани по хоризонтали (географски) и по вертикални (функцијско-технолошки и тржишно) бројним везама на основу чијих интензитета се утврђује хомогеност структуре система. Будвилов модел је у времену од 1966-1970. био основа планског успостављања просторно-функцијског еквилибријума Француске. Упоредо са заживљавањем концепата регионалног развоја на принципима теорија полова раста и развоја, јавља се концепт осовина раста и развоја - коридора токова функцијских веза који повезују центре различитог нивоа централитета (P. Claval, 1973). Појам осовина раста и развоја је произашао из процеса концентрације становништва, материјалних добара, индустрије, просторно-функцијских јединица разли-

² На значај економске концентрације указује Маркс и каснији заговорници марксистичког поимања економије, затим шведски економиста Мирдал у моделу кружне кумултивне каузалности, Хегерштранд у теорији иновацијских токова, совјетски географи у моделима индустријске концентрацији "ИНДПОЛ", Фридман у моделу "центар - периферија", Берг у моделу транзиције урбанизације, Ричардсон у моделу регионалне децентрализације, заговорници радикалне и постмодерне географије у моделима различитих видова просторноекономских дистрикта...

читих намена, насеља.., у најчешће природно предиспониране, обликом издужене, инфраструктурно добро опремљене и урбанизоване зоне које повезују и регионално интегришу економски јаке градске центре.

У немачкој географији, улога града у функцијској организацији простора и опште регионалном развоју, а у новим условима урбанизације се дефинише на раније успостављеним теоријским методолошким поставкама теорија локација, теорија централних места и теорија о утицајима градова на социоекономску трансформацију простора, којима се додају социјална и функцијско-процесна конотација. На бази тога се инсистира на концепту Stadt Umland Regionen-a, урбаној регионалној форми, чије је устројство основано на функцијској комплементарности средишњег града - језгра регије, односно нодалног центра, поља агломерације дејства сачињеног од зоне агломерирања становништва и функција и зоне градског утицаја у којој се врши позитивна социо-економска и развојна трансформација. Према О.Буштедту (O.Boustedt-u 1953; 1967; 1975), творцу ове концепције развојни токови се из жаришта регије најлакше преносе путем субурбанизације и дневне интеракције. Друга форма урбаних регија у чијој основи су принципи нодалности је Regional Stadt - макрорегионални центар који се налази на врху функцијске пирамиде у мрежи насеља која су повезана управно-административно и бројним функцијским интеракцијама. Оба концепта су, уз одређене модификације, примењивана у бившој Демократској Немачкој Републици где се мање инсистирало на социогеографској компоненти³, а више на планском развоју субурбија (E. Neef, 1950; 1971).

У совјетској географији проблематици учешћа градова у регионалном развоју је поклањана значајна пажња. Традиција планској усмеравања развоја градских центара сеже у време оснивања и ширења руске државе, а прва научна објашњења везана за значај градова у регионалној интеграцији државне територије даје В.Н.Татишицев у првој половини осамнаестог века (В.А.Анучин, 1972). До седамдесетих година о. в. велики град се третира као део територијално-производних комплекса, а мањи као део аграрно-индустријских комплекса. Од тада, све чешће се град посматра као део социо-економских комплекса, односно социоекономске регије чија се насеобинска структура трансформише и обликује под дејством у њему концентрисаних и развијених производних и непроизводних делатности. У совјетској географији су при детерминацији улоге града у простору кориштене бројне математичке методе и системски приступ у чијој примени предњаче Б.Гуревич, Г.Саушкин, Ј.Медветков ...

Од седамдесетих година у урбаној географији и у теорији и пракси регионалног развоја, регионалног и просторног планирања западно-европских земаља, заживљава модел функционално урбаног региона (Funktional Urban Regions) произашао из изучавања нових видова територијалног испољавања урбанизације. Често се назива и метрополитанском регијом. Функционално-урбани регион је динамичан регионални склоп сачињен од централног града, затим већег или мањег броја сатамбених и радних субурбија и урбанизованог поља њиховог заједничког утицаја. Просторна, вре-

³ У смислу западноевропског поимања социјалне географије. У географији ДДР се при планирању развоја градских агломерација поклањала пажња социјалној компоненти (социјална егалитарност), прилагођеној марксистичком погледу на друштвеноекономске токове.

менска и функцијска конзистентност овог насеобинског система је заснована на бројним везама (функцијским спрегама), које се одвијају међу његовим елементима и имају улогу кохезионог фактора. Иако су, по структури елемената и веза функционално-урбани системи хетерогени, у социоекономском погледу (у смислу квалитета живљења - друштвеног и стандарда породице и појединца) су хомогени, па их неки аутори називају и социогеографским регијама.⁴ Производ су децентрализације урбанизације засноване на све мањој потреби за концентрацијом становништва и функција у већим градовима, чemu свакако доприноси развој нових производних технологија, саобраћајних средстава и инфраструктуре, односно постиндустријских друштвено-економских односа. У савременој урбано-географској литератури се за најрелевантније индикаторе њихове идентификације и издвајања користи дневна миграција становништва, чија исходишта нису искључиво насеља периферије већ је у истој мери и језгро. Децентрализацијом функција дошло је и до нестанка дихотомије језгрa - периферија, а самим тим и до нестанка класичне хијерархије успостављене у ранијим фазама развоја функционално-урбаних система.

Како су се концепти Stadt-Umland-Regionen-a и Funktional Urban Regions-a развијали у условима зреле индустријске економике и заснивали на развитку индустриских радних и стамбених субурбија или периурбанизацији, половином осамдесетих година упоредо са развитком постиндустријских друштвених и економских односа које карактеришу смањење учешћа секундарних делатности у запошљавању становништва и у структури дохотка, јавља се потреба њиховог просторног, економског и функцијског реструктуирања, које се своди на терцијаризацију периурбаних делова градова-језгара регија и субурбија. Класичне индустриске зоне и индустриски субурбији у условима нових технологија, информатике и менаџмента, постају балести градовима па их се они постепено ослобађају (дислокацијом, смањивањем површина које заузимају), а на њиховом месту развијају се пословне зоне из сектора финансија, услуга и сл. Остају само технолошки високософистициране и еколошки чисте индустриске које запошљавају мало високоствручне радне снаге. Модел новонастале мултифункционалне гарадске регије у чијим периферијама доминирају терцијарне функције J. Garteau (1991) назива Edge-City. Овај модел предвиђа нестанак раније успостављене хијерархије унутар агломерациских и унутар регионалних центара и настајање мултинодалних регија. Њиме се доводи у питање и

⁴ При дефинисању функцијскоурбаних региона пошло се од схватања урбанизације као процеса у транзицији. Према Van der Bergu (Van der Berg) савремена урбанизација је континуиран процес: Концентрације економских и социјалних активности и становништва у полу раста ради запошљавања у индустрији и услужним делатносима заснованих на научно-технолошком напретку и жељи за задовољавањем личних и породичних интереса социјално економске и научно-културне природе; Просторне и функцијске интеграције града и суседних насеља под утицајем (уливом и потпором) економских интеракција и социјалне мобилности становништва; Развоја комуникационих система (саобраћаја -саобраћајних седстава и инфраструктуре, телекомуникација, кибернетски информациони системи) што доводи до деконцентрације социоекономских активности и повећања акцијског радијуса становника; Развоја субурбија и ексурбија различите функцијске намене; Смањивања разлика у социјалном, економском и културном стандарду становника центра агломерације и периферије; Успостављања просторнофункцијског и социоекономског еклисијумса и брисања просторнофункцијске и насеобинске дихотомије село - град.

претпоставка да ће се реурбанизацијом агломерацијских средишта решити проблем њиховог функцијског, економског, социјалног, културног и демографског обнављања. Децентрализација терцијарних делатности, и њихов развој у раније развијеним индустријским субурбијима, према R. Freyу (1997), ће продубити кризу центра агломерације.

Посматрано у целини, концепт регионалног града и регионалне урбанизације, просторно испољен кроз бројне форме и модалитете је обележен сталним колебањем између развојних доктрина полицејтичних регија без изражене хијерархичности центара, и доктрина урбаних регија строге хијерархије центара у којима се функцијске компетенције селективно и плански преносе са центара вишег хијерархијског ранга на центре низег централитета.

Градске регије су производ бројних интеракција које се одвијају између градова и њихових окружења. Степен њиховог утицаја на регионално-функцијску интеграцију и диференцијацију геопростора је у директној зависности са транзиционом фазом урбанизације у којој се дати простор и друштво налазе. Раноиндустријску фазу развоја урбанизације прате поларизацијски ефекти, који се временом смањују кроз етапе постепене децентрализације урбанизације. Градске регије се развијају у условима сталних и сложених процеса концентрације и децентрализације функција, становништва и радних места, односно у условима сукцесивног смењивања поларизацијске урбанизације, субурбанизације, десурбанизације и реурбанизације. Развијају се кроз више еволутивно-развојних фаза синхроних са урбанизацијом и екононским развитком.⁵ Утилитарног модела њиховог развоја нема.

1.3. Просторно-функцијски односи и везе у урбанизацији

Наведени теоријски и методолошки концепти у истраживању улога насеља у регионалној организацији и диференцијацији простора су се рефлекстовали у бројним приступима којима су дефинисани просторно-функцијски односи и везе. Све до прихвататања функционализма у географији просторни односи и везе су тумачени са аспекта хорологизма у складу са стереотипом каласичне регионалне географије, кроз анализу размештаја (даљинске и површинске релације, математичко-географски положај, топографски смештај и сл.) елемената структуре датих територија. Појавом функционализма произашлог из изучавања бројних процеса који се одвијају у геопростору, руше се табуи схеме каласичне регионалне географије засноване на хорологизму и конвенционалном схематизму. Класичним регионално-географским приступом базираном на условном и формалном хомогенизму, чија је суштина опис и класификација регија издвојених на основу формалне једнородности једне или више особина, нису се могли детерминисати бројни процеси који су по својој структури најчешће хетерогени. Потреба реалног сагледавања општих трендова развоја хетерогених и динамичних форми регионалног окупљања и диференцијације

⁵ Међузависност стадијума економског развоја са развојним фазама урбанизације је у великој мери објашњена моделима развојних стадијума одређених регионалних целина које су дали Ростов, Фридман, Ловри ...

захтева и нови приступ при њиховом истраживању. С тога се структура простора све више посматра кроз улогу-функцију и значај веза које је хомогенизују. Консеквентно томе, полази се од хипотезе да разнородни елементи структуре простора могу бити уједињени у хомогену регионалну целину. Ово полазиште отступа од класичне регионалне парадигме Vidal de la Blash-а која, истина, у себи садржи одређен вид системског приступа, и од на неокласизму и неопозитивизму темељене регионализације Richarda Hartschott-а (тражење општег у посебном и издвајање и класификација регионалних склопова на темељу стереотипа и клишеа унапред постављене схеме, чиме се запостављају уникалност и индивидуалност - геодиверзитет), на којима се заснивала регионална географија, а у оквиру ње и тумачење улоге градова у регији, и тежи регију дефинисати као сложен и динамичан систем.

Међу првима који одбацију сумативизам и конвенционализам у географији је К.Ф. Шефер (K.F. Schefer). Он се, уз критику Хартшорнове "Природе географије" (The Natur of Geography), залаже за системско-генерализујући приступ у истраживању просторних структура кроз утврђивање законитости њиховог досадашњег развоја и предвиђања будућег. Полазећи од чињенице да су елементи структуре простора повезани бројним везама, тврди, да је географија наука о простортним везама не улазећи у њихов карактер. Сличан став заступа и Е. Улман (E.Ullman,1954) који, водећи се значајем транспортних токова у хомогенизацији економског простора и улоге секундарних центара у организацији града, закључује да су просторне интеракције фактор хомогенизације геопростора. Вилијам Бунге (W.Bunge, 1962), амерички географ, залажући се за квантификацију и егзактност у географији, обједињује идеје Улмана и Шефера тврдећи да конфигурацију простора чине елементи и везе које се између њих одвијају, односно да се квалитетом и карактером веза успостављају односи међу елементима структуре. Такође тврди, да се делимитацијом просторних односа и веза, путем математичких модела, могу одредити и границе регија које су јасне као "оштрица бријача". Значај математичког метода у детерминацији просторних односа и веза доказује примерима теорије централних места.

При анализи просторно-функцијских односа и веза који се успостављају и одвијају у насеобинској средини Е. Неф (E.Neef, 1965), полази од чињенице да је географска средина саткана у сложеном деловању амортанских, биолошких и друштвених елемената и фактора, и да се њена структура може детерминисати елементарном и комплексном анализом. Водећи се начелима, или како их сам назива аксиомима, те логике, мреже насеља посматрају као сложене системе степенастих хијерархија формирани снагом просторно-функцијских веза које се одвијају између елемената њихове структуре. По њему, везе могу деловати хоризонтално - територијално и вертикално - функцијски, а дејство им се очитава у територијалном дometу функција насеља и њиховој хијерархији. Хијерархијски односи се формирају конкурентношћу насеља у привлачењу, развоју и концентрацији функција, затим функцијском комплементарношћу и симбиозом. Насеља могу бити у индиферентном, подређеном - надређеном и комплементарном односу. Исходишта његових схватања су модели Тинена, Кола и Кристалера. За разлику од Бунга, Неф сматра да се чисто математички, исувише

апстражовани модели не могу а ртоги користити при објашњавању сложених процеса који се одвијају у географској средини.

У југословенској географији просторно-функцијским односима и везама као факторима функцијских организација насеља, њихових мрежа и система одређену пажњу посвећују: Ј. Илић (1970), при анализи односа градова и њима гравитирајуће околине, В. Ђурић (1970) при анализи функцијске класификације градова Србије, Д. Перешић (1985) при истраживању законитости развоја агломерација Србије, М. Спасовски (1983) при анализи урбанигеографских процеса у долини Моравице, М. Радовановић (1988, 1993-1994) при анализи становништва као биосоцијалног и географског система и при анализи улоге градова у регионалној организацији Србије, А. Вељковић (1988, 1995) при анализи града као аутономног система и при тумачењу улоге центара раста и развоја у мрежи насеља Србије, С. Стаменковић (1990-1991) при тумачењу појма просторно-функционалних односа и веза у географији насеља, Р. Гњато (1997) при анализи улоге нодалних центара у функцијској организацији Републике Српске. Такође су просторно-функцијски односи везе између насеља и њихових околина били предмет истраживања у бројним монографијама о нашим насељима.

Гледано у целини просторно-функцијски односи и везе се у географији насеља тумаче са два становишта: структурно-функцијског и функцијско-процесног. Заговорници структурног функционализма сматрају да се просторно-функцијски односи међу насељима успостављају на основу квалитативно-квантитативних особина у њима акумулираних функција, на бази чега се иницира успостављање функцијских веза између њих, тј. већ успостављени однос утиче на интензитет, правац, време трајања, територијални домет и карактер функцијских веза. Заговорници функцијско-процесног приступа сматрају да је просторно функцијска структура мрежа и система насеља у сталној мени, те су и односи између њихових саставних делова променљиви и да зависе од снаге, карактера, квалитета, времена трајања и територијалног домета-акцијског радијуса, веза које се међу њима одвијају. Дакле, ако нема функцијских веза нема ни функцијског односа, већ постоји само пасиван - просторни однос. По овом схваташњу свака веза је изражена одређеним процесима који заједничким или аутономним дејством утичу на промене структуре насеобинских система.

И једно и друго становиште имају бројне заговорнике. Прво се више користи при анализама функцијских организација мрежа насеља чије су структуре формиране у стабилним индустријским друштвима, а друго при анализама просторних структура мрежа и система насеља регија и земаља које су имале брузу индустријализацију и већ су у фази постиндустријског развоја. Функцијско процесни приступ се све више афирмише у радовима заговорника радикалне и постмодерне географије која се прилагођава постиндустријском друштву - постфордизму заснованом на новим производњама (технологије засноване на информатици, електроници; децентрализација производње; субституција услужних на место индустријских делатности; флексибилна и високо софицицирана индустриј итд.) и политичким односима.

SUMMARY

CITY IN REGION

In theoretical and analytical proceedings from urban, economic and regional geographic field, and from field of regional development and regional spatial planning, isn't completely resolved a matter of numerous and very important moments joined with determining spatial and functional pattern case among cities and their regional environment. This work started with a fact that city, as a specific shape of human population which characterize large concentration of people, working places in production and service activities and capital, has multiple role in spatial and functional organization (integration and differentiation) of certain regional complexes on a one hand, and that regional environment influence on a internal organization of city, as a condense region, on the another. Through analysis of numerous theoretical methodological schemes which delimitated a role of city (before-, after-, industrial period) in region established a high degree of consistency and correlatively among transition phases of urbanization, phases of economic development and effects of city influences on regional area organization which are dual in nature: polarization and diffusion.

ЛИТЕРАТУРА

- Анучин, Б. А.(1972): *Теоријски основи географије*. "Мисли", Москва.
- Berg ,V.L.(1982): *Urban Europe: A Study of Growth an Declime. Cost of Urban Growrh*, Vol. 4, Oxford.
- Berry, B., Pred,A. (1961): *Central Place Studies: A Bibliography of Theory and Applications*, Supplement 1965. Univesrity of Pennsylvania: Regoonal Science Research Institute, Bibliography Series 1.
- Berry, B. (1964): *Cities as Systems of Cities*. Papers of Regional Science Association, vol. 13, p.147-163. Philadelphia.
- Berry, B.(1967):*Metropolita Area Definition: A Re-evolution of Concept and Statistical Practice*. Working paper no.28, Washington.
- Bobek, H. (1938): *Über einige funktionelle Stadtypen und ihre Beziehungen zum Lande*. Comptes international de geographie, UGI, str. 88-103, Amsterdam.
- Boudville. J. (1966): *Problems of Regiona Economic Planning*. Edinburgh University Press, p. 1-192, Edinburgh.
- Bunge, W. (1962): *Theoretical Geography*. Lund.
- Boustedt, O. (1953): *Die Stadt und ihre Umland. Raumforschung und Raumordnung*. Kolin -Berlin.
- Boustedt,O. (1967): *Gedanken Über die künftigen Werstädterungsorocess und die Rolle der Städte*. Polis und Regio, Von der Stadt und Regionalplanung, s. 217-236. Tubingen.
- Boustebt, O.(1975); *Gedanken und Beobachtungen zum Phonomen der Suburbanisierung*. Verofentlilihungen der Akademie fur Raumforschung und Landesplanung, Band 102. s. 1-24, Hannover.
- Bohinec, V.(1926): *Ljubljanska aglomeracija in njena antropogeografska meja*. Geografski vestnik XVIII, Ljubljana.

- Bohm, H.(1986); *Soziale und raumliche Organisation der Stadt. Vorstellungen in der geographischen, städtebaulichen und nationalökonomischen Literatur Deutschland*. Colloquium Geographicum, s.33-57, Bonn.
- Boudeville, J. (1961): *Les espaces econoique*, P.U.F. Paris.
- Chabot, G.(1938): *La determination des courbes isochrones en geographie urbaine*. Comptes rendus du Congres International de geographie, section IIIa, s. 110-114, Amsterdam.
- Christaller, W.(1933): *Die zentraalen Orte in Suddeutschland: Eine Okonomisch-geographische Untersuchung Über Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit Städtischen Functionen*. Jena, Reprinted 1980, s. 340, Darmstadt.
- Christaller, W.(1938): *Rapports fonctionnels entre les agglomerations urbaines et rurales et les campagnes*. Comptes rendus du Congres International de geographie, section IIIa, s.123-139, Amsterdam.
- Claval, P.(1973): *La theorie des lieux centraux revisitee*. Revue geographique de L'Est, vol 13, s. 225-251, Paris.
- Dickinson, R. E.(1947): *City and Regionalism*. A Geographical Contribution to Human Ecology, London.
- Dickinson, R.E.(1959): *The Regional Relations of the City*. City and Society, p. 260-273. Illinois.
- Dickinson, R. E.(1964): *City and Region. A Geographical Interpretation*, London.
- Frey, R. (1997): *Wirtschaft Städtische, Mobilität und Umwelt*. In #Die Stadtmorgen# Union des Villes Suisses, s. 19-26.
- Garreau, J. (1991): *Edge-city: life on the new frontier*. New-York.
- Гњато, Р. (1997): *Нодално-функционална регионализација Републике Српске*. Гласник, Географско друштво Републике српске, свеска 2, Бања Лука, стр. 5-13.
- Durić, V. (1970): *General Approach to the Functional Classification of Urban Communities in Serbia*. Geographical Papers , Institute of Geography University of Zagreb, p. 83-95, Zagreb.
- Haggett, P.(1975): *Einführung in die kultur und socialgeographische Regionanalyse*. Berlin.
- Haggett, P.(1972): *Geography; a Modern Synthesis*. Harper International Edition, New York, London.
- Ilić, J. (1970): *Karakteristike funkcionalnih odnosa izmedu gradova i okoline sa posebnim osvrtom na SR Srbiju*. Stanovništvo, br. 8, sv. 3-4, Beograd.
- Neef, E. (1950): *Das Problem der zentralen Orte*. Petermanns Geographische Mitteilungen, s. 6-17, Leipzig.
- Neef, E. (1965): *Elementaranaese und Konplexanalyse in der Geographie*. Leopoldina, 1962-1963, n. 8-9, s. 182-197, Gotha-Leipzig.
- Perroux, F.(1955): *La notion de pole de croissance*. Economie Appliquée, vol.8, p.307. Paris.
- Perroux, F.(1955): *La notion de pole de croissance*. Economie Appliquée, vol.8, p.307. Paris.
- Радовановић, М.(1993-94): *Регионализам као приступ и принцип и регионализација као поступак у функционалној организацији географског*

- простора са неким аспектима примене на Србију.** Зборник радова, Географски институт "Јован Цвијић" бр. 44-45, стр.67-101. Београд.
- Спасовски, М. (1983): **Демогеографске и урбанигеографске појаве и процеси у општинама Пожега, Ариље и Ивањица.** Докторски рад, стр. 1-460, Београд.
- Стаменковић, С.(1990/1991): **О појму просторно-функционалних односа и веза у географији насеља.** Зборник радова, Географски факултет ПМФ. св. 37/38, стр.139-144, Београд.
- Вељковић, А., Јовановић, Р., Тошић, Б.(1995): **Градови Србије центри развоја у мрежи насеља.** Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, посебна издања књ.44, Београд.
- Ullman, E.(1954): **Geography as Spatial Interaction.** Proceedings of the Western Committee on Regional Economic Analysis , p.1-13.